

(12)

Emanuel Emeryk Machek (1852–1930) – twórca Kliniki Okulistycznej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego

Emanuel Emeryk Machek (1852–1930) – founder of department of ophthalmology at the University of Lviv

Agnieszka Polak¹, Andrzej Grzybowski^{2,3}, Marek Rękas⁴, Robert Rejda⁵

¹ Zakład Nauk Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Lublinie

Kierownik: dr n. farm. Andrzej Wróbel

² Oddział Okulistyczny Wielospecjalistycznego Szpitala Miejskiego w Poznaniu

Ordynator: dr hab. n. med. Andrzej Grzybowski, prof. nadzw.

³ Katedra Okulistyki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Kierownik: dr hab. n. med. Andrzej Grzybowski, prof. nadzw.

⁴ Klinika Okulistyki Wojskowego Instytutu Medycznego Centralnego Szpitala Klinicznego MON w Warszawie

Kierownik: płk prof. dr hab. n. med. Marek Rękas

⁵ Klinika Okulistyki Ogólnej Uniwersytetu Medycznego w Lublinie

Kierownik: prof. dr hab. n. med. Robert Rejda

Streszczenie: Na proces przemian kanonu polskości w IX wieku duży wpływ miał rozwój nauk, w tym także medycznych, oraz nurtu, który określa się jako „medycynę społeczną”. Wiele lekarzy było zaangażowanych w szerzenie oświaty zdrowotnej, organizowanie służby zdrowia dla najbiedniejszych, wspierania władz państwowych w trosce o zdrowie publiczne, budowanie zrębów nauki polskiej rozumianej jako ważny czynnik integracji narodu bez państwa. W artykule podjęto próbę przedstawienia biografii intelektualnej jednego z wybitniejszych polskich klinicystów, pedagogów i działaczy społecznych Emanuela Emeryka Macheka. Ukazuje on początki tworzenia Kliniki Okulistycznej Wydziału Lekarskiego, a tym samym fragment dziejów Uniwersytetu Lwowskiego. Jednym z uczniów Emanuela Emeryka Macheka był Bolesław Długoszowski, człowiek, który w historii Polski zapisał się nie jako lekarz, lecz jako patriota, dzielny żołnierz, brawurowy ulan, adiutant i przyjaciel Józefa Piłsudskiego, dyplomata i wreszcie nominowany przez Ignacego Mościckiego do zajęcia stanowiska prezydent II Rzeczypospolitej w październiku 1939 roku.

Słowa kluczowe: historia medycyny, historia okulistyki, Uniwersytet Lwowski, dzieje polskiej nauki pod zaborami, Bolesław Wieniawa Długoszowski, Emanuel Emeryk Machek.

Summary: In the 19th century, the process of social and political changes in the Polish society was considerably affected by the development of sciences, especially medicine. Many doctors were involved in voluntary health services and public education of the poorest social classes and in supporting government authorities which promoted health education and proper sanitation among the public. The article presents the intellectual biography of dr Emanuel Emeryk Machek, who was one of the most prominent doctors of that time, a competent clinician who trained many doctors and was engaged in voluntary work for the public. His medical career is connected with the history of Lviv University – dr Emanuel Emeryk Machek was the founder of the Ophthalmic Hospital at the Medical Department of Lviv University.

One of the students of dr Emanuel Emeryk Machek was dr Bolesław Długoszowski, who is mostly remembered not as a doctor but as a great patriot, brave soldier fighting in the cavalry regiment, a friend and aide-de-camp of Marshall Józef Piłsudski, a diplomat assigned by President Ignacy Mościcki to become his successor, and the President of Poland in October 1939.

Key words: history of medicine, history of ophthalmology, Lviv University, history of Polish science under partitions, Bolesław Wieniawa Długoszowski, Emanuel Emeryk Machek.

Na przełomie wieków XIX i XX polską naukę medyczną na arenie międzynarodowej reprezentowały Wydziały Lekarskie Uniwersytetów Jagiellońskiego i Lwowskiego, które przyciągały polską młodzież pragnącą zdobyć użyteczne społecznie zawody. Właśnie na tych dwóch uczelniach okulistyka znalazła dogodne warunki do rozwoju. Na czele Klinic Okulistycznych stanęły dwie nieprzeciętne osobowości: w Krakowie od 1897 roku profesor

Wiktor Bolesław Wicherkiewicz, we Lwowie od 1898 roku profesor Emanuel Emeryk Machek.

Celem pracy jest próba stworzenia zarysu biografii intelektualnej Emanuela Macheka na tle epoki, w której przyszło mu żyć, zwłaszcza w kontekście zjawiska „medycyny społecznej” (1), które na ziemiach polskich nabrało szczególnego charakteru walki o utrzymanie tożsamości narodowej Polaków, tak w kwestii sze-

zenia oświaty zdrowotnej, jak i organizowania służby zdrowia dla najbiedniejszych, wspierania władz państwowych w trosce o zdrowie publiczne, tworzenia nauki polski rozumianej jako ważny czynnik integracji narodu bez państwa. W trwającym na przestrzeni XIX wieku procesie budowania narodowości świadomej działalność ta zajmuje niezwykle ważne miejsce, przemianom – idiomu polskości, rozumianego jako kultura ogólnonarodowa *sensu stricto* (2). Emanuel Machek doczekał się kilku cennych opracowań biograficznych oraz dwóch wspomnień pośmiertnych (3–8). Analiza jego życiorysu z perspektywy optyki „medycyny społecznej” pozwala jednak na zrozumienie szerszego kontekstu rozwoju polskiej nauki pod zaborami. Celem pracy nie jest analiza dorobku okulistycznego Emanuela Macheka.

Lata studiów i pracy w Klinice Uniwersytetu Wiedeńskiego

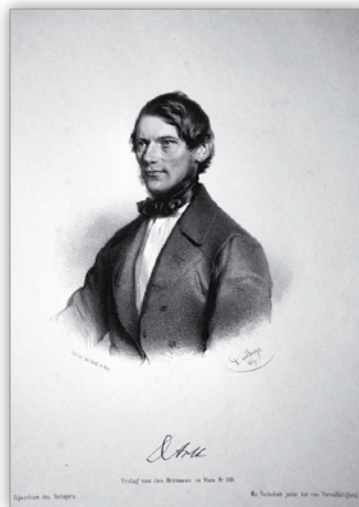
Emanuel Machek (ryc. 1.) urodził się w 1852 roku w Samborze w Galicji Wschodniej, w rodzinie inteligentkiej. W XIX wieku miasto zamieszkałe było w większości przez Polaków. Ojciec – urzędnik sądowy – miał stałą, dobrze płatną posadę. Był w pełni świadomy wad systemu biurokracji austriackiej, nie życzył więc takiego losu swemu synowi (9, 10). Emanuel Machek podjął studia medyczne w Wiedniu. Obrona drogi kariery medycznej nie była łatwa. Studia były drogie, przyszłość zawodowa i naukowa niepewna, okupiona ciężką pracą, niemniej jednak ukończenie tych studiów zapewniało prestiż i niezależność. Po uzyskaniu dyplomu Emanuel Machek powrócił na ziemię ojczyzną. W owym czasie stan sanitarny Galicji Wschodniej przedstawiał się dramatycznie, to nie leżało w interesie władz państwowych, ponieważ rekrutowani z tych rejonów żołnierze często nie nadawali się do służby wojskowej z powodu ograniczeń zdrowotnych (11, 12). Od 1866 roku Austria dołączyła do konwencji genewskiej, a od 1870 roku podjęto systematyczne działania na rzecz poprawy ogólnego stanu zdrowia społeczeństwa, w tym walki z chorobami uznanymi za społeczne (11, 12). W szczególności starano się o poprawę warunków epidemiologicznych poprzez wprowadzanie standardów i zasad higieny. Aby można było realizować te pragmatyczne cele, wdrożono program systematycznego kształcenia polskich lekarzy (9).



Ryc. 1. Emanuel Machek (1852–1930). Zdjęcie z czasopisma W. Reisa, Profesor Emanuel E. Machek, „Klinika Oczna”, 31 XII 1930, (z. 3 i 4, ryc. 8).

Fig. 1. Emanuel Machek (1852–1930). A photograph from the bulletin by W. Reis, Professor Emanuel E. Machek, „Klinika Oczna”, 31 XII 1930, (vol. 3 and 4, fig. 8).

Praca w charakterze prowincjonalnego medyka nie była jednak zgodna z ambicjami Emanuela Macheka. Kiedy w 1877 roku uzyskał tytuł doktora wszech nauk lekarskich Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Wiedeńskiego, rozpoczął wolontariat w charakterze „Operationszöglinga” w klinice okulistycznej (6). Okulistyka była jedną z pierwszych specjalności, które wyłoniły się pod koniec XVIII wieku (11, 13, 14). Pierwsza katedra okulistyczna powstała właśnie w Wiedniu pod kierunkiem Johana A. Schmidta (1759–1809), twórcą oddziału klinicznego był Georg J. Berr (1763–1821) (11, 13). Kierujący kliniką w latach 1856–1883 Carl Ferdinand Ritter von Arlt (1812–1887) (ryc. 2.) i Albrecht von Graefe współtworzyli „Archiv für Ophthalmologie”. Działalność Carla Arlta zbiegła się w czasie z największym wydarzeniem technicznym w okulistyce – wprowadzeniem wziernika ocznego przez Hermana L.F. Helmholtza, to w 1851 roku pozwoliło innemu okuliście austriackiemu Edwardowi Jägerowi (1818–1884) opracować pierwszy atlas dna oka (15). W latach 1877–1878 pod kierunkiem obydwu ww. kształcił się również Emanuel Machek (15).



Ryc. 2. Carl Ferdinand von Arlt (1812–1887).

Fig. 2. Carl Ferdinand von Arlt (1812–1887).

Wydaje się, że zwłaszcza Carl F. Arlt miał duży wpływ na polskiego lekarza. Był cenionym okulistą, autorem trzatomowego podręcznika o schorzeniach oczu „*Die Krankheiten des Auges*” (16). Wprowadzał nowoczesne procedury: uczył obserwacji objawów chorobowych, zbierania wywiadu, badania pacjenta i prowadzenia ścisłego rejestru przebiegu choroby (14). Opisy poszczególnych przypadków służyły gromadzeniu materiału badawczego i ocenie statystycznej. Wszystkie te procedury Emanuel Machek wprowadzał w kolejnych latach i w pełni je rozwijał w uniwersyteckiej klinice we Lwowie. Arlt był Niemcem urodzonym na ziemi czeskiej, Machek – Polakiem. Obaj odczuwali więź emocjonalną z ojczyzną. Arlt chętnie powracał do rodzinnych Rudaw, Machek współuczestniczył w życiu mieszkających w Wiedniu Polaków, pełniąc funkcję prezesa „Ogniska Młodzieży Polskiej” (3). Pozostawał też w stałym kontakcie z środowiskiem lekarskim Krakowa, referując w „Przebiegach Lekarskim” aktualne dokonania wiedeńskiej okulistyki (17, 18). Początkowo podjął starania o uzyskanie stanowiska asystenta w Klinice Okulistycznej Uniwersytetu Wiedeńskiego,

kiedy jednak zwniło się stanowisko asystenta w Klinice Okulistycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, zdecydował się o nie ubiegać (7). Uzyskał je dzięki poparciu profesora Carla F. Arlta, z którego kliniką był niegdyś związany profesor Lucjan Rydel (1812–1887), od 1870 roku kierujący Kliniką Okulistyczną Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Dalsza nauka i habilitacja na Uniwersytecie Jagiellońskim (1878–1884)

Emanuel Machek pracował na stanowisku asystenta Kliniki Okulistycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1.10.1878 roku do 30.09.1883 roku. Był to czas intensywnych przygotowań do habilitacji – publikacji prac, prowadzenia ewidencji statystycznych i praktyki w zagranicznym ośrodku. W lipcu 1881 roku uczestniczył w ogólnopolskim zjeździe lekarzy i przyrodników (19). Aby pogłębiać wiedzę i doskonalić umiejętności, wyjechał też do Heidelbergu na studia na tamtejszym uniwersytecie – szkolił się u boku Ottona H.E. Beckera (1828–1890) (ryc. 3.), cenionego okulisty, ucznia i oddanego przyjaciela Carla F. Arlta (16). Polscy lekarze wybierali ośrodki szkoleniowe w wielu europejskich miastach – Berlinie, Lipsku, Halle, Wrocławiu, Monachium, Getyndze, Gryfii, Giessen, Fryburgu Badeńskim, Paryżu, Lyonie, Montpellier, Genewie i Zurychu, jednym z nich był ośrodek w Heidelbergu (20). W drugiej połowie XIX wieku niemieckie ośrodki okulistyczne, uznawane za jedne z najlepszych, były dobrze dofinansowane i staż w nich umożliwiał wzbogacenie wiedzy medycznej. W 1881 roku Emanuel Machek uczestniczył w międzynarodowym zjeździe okulistów w Heidelbergu, jego przebieg opisał w prasie polskiej i niemieckiej (21). Poczynione podczas stażu obserwacje wzbogaciły warsztat okulistyczny

i naukowy Macheka, w 1882 roku na podstawie pracy „*O zmianach wziernikowych w oczach królików przy ogólnym zakażeniu wąglikiem*” i wykładu „*Ogólny pogląd na nowsze teorie jaskry*” uzyskał habilitację, w tym honorowy tytuł docenta prywatnego, uczonego, z prawem wykładania (*venia legendi*) przedmiotu (22, 23). Ponieważ nie był urzędnikiem państwowym, za działalność naukową nie pobierał wynagrodzenia, tantiemy asystenckie były skromne, środki finansowe zatem musiała mu zapewnić praktyka prywatna (24). Prowadził zajęcia ze studentami, interesowały go zwłaszcza teoria leczenia jaskry oraz zagadnienia związane z oftalmoskopią. Gromadził również materiały statystyczne. Zebrany materiał kliniczny opublikował w sprawozdaniu omawiającym pracę kliniki w latach 1877–1882 (25).

Kiedy we wrześniu 1883 roku wygasła jego umowa o zatrudnienie na stanowisku asystenta, wobec braku perspektyw utrzymania się z praktyki prywatnej w Krakowie przeniósł się w rodzinne strony do Lwowa – stolicy rozległej Galicji Wschodniej i siedziby sejmu oraz namiestnika. Wydaje się, że kolejne lata budowania własnej pozycji zawodowej nie były dla niego łatwe. Zajmowała go praktyka, publikował mniej, jego nazwiska nie ma na listach uczestników ani IV Zjazdu Lekarzy w Poznaniu, który odbył się w 1884 roku, ani V Zjazdu Lekarzy we Lwowie w 1888 roku (19). Publicznie wystąpił dopiero w 1891 roku na VI Zjeździe Lekarzy i Przyrodników w Krakowie i wygłosił referat *O wrodzonych zaćmieniach rogówki i o wrodzonych zboczeniach soczewki pod względem jej położenia* (26). Zjazd ten zapisał się w historii polskiej okulistyki, ponieważ po raz pierwszy obradowała na nim wyodrębniona sekcja poświęcona chorobom oczu. W nielicznym gronie zgromadzonych tam okulistów znaleźli się m.in. Kazimierz Noiszewski (1859–1930) i Bolesław Wicherkiwicz. Obydwaj, podobnie jak Emanuel Machek, odegrają ważną rolę w dziejach polskiej okulistyki przełomu wieków XIX i XX.

Początki pracy na stanowisku prymariusza Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie (1892–1927)

Na początku lat 90. XIX wieku Emanuel Machek miał ugruntowaną pozycję znakomitego specjalisty. Z czasem wrósł w środowisko lwowskich elit i aktywnie uczestniczył w życiu Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich i Towarzystwa Lekarskiego we Lwowie. Po ośmiu latach przepracowanych w zawodzie okulisty prywatnego 2 lutego 1892 roku został mianowany przez Wydział Krajowy prymariuszem Oddziału Ocznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie (ryc. 4), wcześniej ordynatorem tego oddziału był doktor Józef Kilarski. Odkąd objął to stanowisko, zintensyfikował działania na rzecz podniesienia jakości pracy placówki – tworzył nowe gabinety do badań, wyposażał je oraz salę operacyjną w sprzęt, który odpowiadał aktualnym wymogom okulistyki, zwłaszcza w zakresie instrumentarium operacyjnego, i zwiększył do 80 liczbę łóżek na oddziale. Wiele uwagi przywiązywał do pracy naukowej, gromadził materiał, który wykorzystywał w tematycznych opracowaniach statystycznych. Sporządzał sprawozdania z ruchu chorych (27). Kiedy w kwietniu 1891 roku cesarz Franciszek Józef oficjalnie zapowiedział otwarcie Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Lwowskim (ryc. 5.), Emanuel Machek stanął na czele grupy lwowskich lekarzy, którzy podjęli intensywne działania na rzecz tworzenia zaplecza katedrowego oraz klinicznego (28, 29). Rok później Wydział Krajowy delegował go do c. k. Rady Zdrowia.



Ryc. 3. Otto H. E. Becker (1828–1890).

Fig. 3. Otto H. E. Becker (1828–1890).

Kandydata na to stanowisko w owym czasie wyznaczała Lekarska Izba Wschodnio-Galicyska. Przez 35 lat oddział oczny pod zarządem Emanuela Macheka funkcjonował na bardzo wysokim poziomie.



Ryc. 4. Zdjęcia budynku, w którym na przełomie wieków XIX i XX mieścił się utworzony w 1894 roku Wydział Lekarski Uniwersytetu Lwowskiego.

Fig. 4. The photographs of the building, where the Faculty of Medicine established in 1894 at the University of Lviv, was situated in 19th/ 20th century.



Ryc. 5. Budynek, w którym mieścił się Szpital Powszechny Krajowy, w nim swoją siedzibę miała Klinika i Katedra Okulistyki utworzona postanowieniem cesarskim z dnia 9 IX 1897 roku, jej dyrektorem w latach 1898–1927 był Emanuel E. Machek, obecnie Szpital Miejski.

Fig. 5. The building where the Public State Hospital including the Chair and Department of Ophthalmology was situated. The Chair and Department of Ophthalmology was established pursuant to the Tsar's Decree of September 9th, 1897. Professor Emanuel E. Machek was the Head of Department between 1898 and 1927. Currently, the building serves as the Municipal Hospital.

Emanuel Machek dyrektor Kliniki Okulistycznej Uniwersytetu Lwowskiego (1898–1922)

Uroczyste otwarcie Kliniki Okulistycznej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego nastąpiło 25.02.1899 roku (30, 31). Jej dyrektorem został Emanuel Machek, od 25 sierpnia 1898 roku profesor zwyczajny (32). Uroczystość otwarcia kliniki

zgodziła liczne audytorium, przybyli przedstawiciele władz rządowych i krajowych, nowo powołany dyrektor wygłosił wykład inauguracyjny *O znaczeniu środków i sposobów badania na rozwój nowszej okulistyki*, w którym przedstawił program rozwoju ośrodka (33). Tym referatem symbolicznie zapoczątkował erę nowoczesnej okulistyki lwowskiej, a jego ambicją stało się stworzenie centrum leczenia operacyjnego oka w tej części Europy. Przez następne 23 lata Machek łączył działalność kliniczną z pracą w Oddziale Ocznym Szpitala Krajowego Powszechnego. W tym czasie w tworzeniu Wydziału Lekarskiego uczestniczyła kadra znakomych specjalistów pracujących w Szpitalu Powszechnym. Oprócz Emanuela Macheka funkcje prymariusza oddziału oraz dyrektora kliniki i zakładów pełnili w swoich dziedzinach tylko profesorowie Andrzej Obrzut oraz Józef Wiczowski (28, 30). W ten sposób Machek w pełni realizował własną wizję pracy klinicznej, czyli wykorzystywania materiału szpitalnego do badań naukowych, w tym statystycznych. Praca ośrodka według tego wiedeńskiego modelu kliniczno-oddziałowego była bardziej wydajna, placówki te bowiem wzajemnie się uzupełniały. Ordynator Machek korzystał z dwóch źródeł finansowania: szpitalnego i uniwersyteckiego, oddział liczył 100 łóżek i funkcjonowały dwa bloki operacyjne.

Od początku istnienia Kliniki Okulistycznej Machek pozyskiwał fundusze na jej rozbudowę i wyposażenie, zwłaszcza laboratorium oraz pracowni histologicznej i bakteriologicznej. Starania te argumentował m.in. względami epidemiologicznymi jaglicy i koniecznością dotrzymania standardów europejskich w leczeniu operacyjnym zaćmy. Jaglica była w owym czasie palącym problemem społecznym, dotknęła ona zwłaszcza Galicji, na początku lat 90. XIX wieku cierpiała na nią ludność tej prowincji (8, 34, 35). W 1894 roku z inicjatywy Macheka zagadnienie jaglicy stało się tematem przewodnim sekcji okulistycznej Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich (34). Nie powiodły się, niestety, podejmowane przez niego próby powołania Towarzystwa do Zwalczania Jaglicy ani budowy sanatorium (34). Emanuela Macheka można dziś śmiało uznać za prekursora programu profilaktyki i leczenia jaglicy w Galicji, choroby dotyczącej najbardziej niebezpiecznych. Było to jedno z najważniejszych społecznych przedsięwzięć, którego podjął w czasie swej działalności szpitalno-klinicznej. Szczegółowa analiza tej działalności została przedstawiona w innej publikacji (8). Druga podobna placówka powstała dopiero w 1917 roku w Oświęcimiu, stworzył ją biskup diecezji krakowskiej Adam Sapiecha (36). Przystępując do walki z jaglicą, Machek opracował szczegółową statystykę zachorowań na tę chorobę w Galicji. Wykorzystał m.in. informacje zbierane przez lekarzy poborowych (34). Aby można było przyjmować jak najwięcej pacjentów, stworzył ambulatorium przyszpitalne oraz działający w okresie letnim namiot Czerwonego Krzyża. Temu przedsięwzięciu przyświecał jeszcze jeden istotny cel. Machek dążył do zmniejszenia średniej pobytu chorych w szpitalu (w owym czasie powszechny był jeszcze obraz szpitala–przechowalni, ukształtowany jeszcze w średniowieczu w myśl idei miłosierdzia chrześcijańskiego) – w 1873 roku miała ona wynosić 34 dni, w 1891 roku – 30 dni, w 1916 roku – 16 dni na oddziale ocznym i 14 dni w klinice (35). W myśl schematu zwalczania jaglicy równie ważne było wdrożenie obszernego programu społecznej edukacji uświadamiającej potrzebę leczenia tej choroby. W ciągu kilku lat systematycz-

nie realizowane przedsięwzięcie przyniosło wymierne efekty, według prowadzonych przez Macheka statystyk w 1892 roku na jaglicę leczono 33,79% wszystkich pacjentów, w 1898 roku – 28,4%, w 1902 roku – 15,7%, w 1908 roku 12,5%, w 1914 roku – 11,8% (35). W 1919 roku podwoiła się liczba chorych przyjmowanych do kliniki – 11% przyjętych to chorzy na jaglicę. Emanuel Machek leczył jaglicę według standardów obowiązujących w medycynie europejskiej. Dokonał również modyfikacji chirurgicznego zabiegu dotychczas stosowanego w przypadkach jaglicznego podwinięcia rzęs i ogłosił ją w medycznych czasopiśmie polskim i niemieckim (37).

Machek starał się też rozwiązać poważny problem nieco innej natury – położyć tamę wyjazdom bogatych mieszkańców Galicji w celu leczenia zaćmy do ekskluzywnego ośrodka Arnoldda Pagenstechera w Wiesbaden, kliniki Ksawerego Gałęzowskiego w Paryżu i klinik wiedeńskich. Aby zatrzymać tę migrację, podwyższył standard pobytu w szpitalu – wprowadził np. kuchnię kosztowną dla zamożnych Żydów, na wzór klinik wiedeńskich, i inne udogodnienia zachęcające do korzystania z usług szpitala (6, 35). Intensywnie zabiegał też o budowę nowego budynku i wyposażenie placówki w nowoczesny sprzęt operacyjny (30). Wielu zakupów dokonywano z pieniędzy pozyskanych za leczenie zaćmy (35). Choć ustalono źródła finansowania nowej kliniki i lokalizację działki, na której miał stanąć nowy gmach, nie został on zbudowany. Machek zawsze dbał o staranne i systematyczne prowadzenie statystyki, znane zatem były liczby pacjentów leczonych i operowanych w klinice. Od 1900 roku osiągnięcia ośrodka publikował w czasopiśmie „Jahresbericht Ueber Die Leistungen Und Fortschritte Im Gebiete Der Ophthalmologie”, w którym swe statystyki publikowały przede wszystkim kliniki niemieckie, ale również krakowska. Według tych statystyk w latach 1892–1926 w ośrodku lwowskim przeprowadzono 26702 operacje, w tym 6278 „katarakt szarych” oraz 2602 „jaskr prostych i zapalnych” (35).

Warto zwrócić uwagę na interesujący wątek ubezpieczeń robotników fizycznych, zwłaszcza kolejowych, którzy stanowili znaczny procent pacjentów ośrodka lwowskiego. Wielu spośród nich cierpiało z powodu urazów gałki ocznej i/lub ciała obcych w niej tkwiących – jedno i drugie nierzadko prowadziły do kalectwa, a w konsekwencji do utraty możliwości zarobkowania. Temat ten podnoszony zwłaszcza przez rozwijające się ruchy socjalistyczne przeniknął do środowisk lekarskich. Interesował się nim również Emanuel Machek (38). Opracował on regulamin ubezpieczeń społecznych dla robotników. Leczenie uszkodzeń gałki ocznej wskutek wniknięcia do niej ciała obcych zawsze przysparzało problemów, lecz podczas wojny stało się wyjątkowo trudne. Kiedy wybuchła I wojna światowa, Machek wraz z innymi profesorami Uniwersytetu Lwowskiego wyjechał do Wiednia, lecz w 1916 roku powrócił do Lwowa, aby z oddaniem leczyć ofiary wojny i kontynuować wykłady z okulistyki (7, 39). W latach 1916–1917 miał na swoim oddziale ponad tysiąc pacjentów z urazami oczu doznanymi na skutek wybuchów naboje, szrapneli i innej amunicji (35).

Kontekst społeczny biografii Emanuela Macheka

Machek zawsze aktywnie uczestniczył w życiu lwowskiej uczelni – w latach 1901–1903 był delegatem Wydziału Lekarskiego do Senatu, w latach 1905–1906 pełnił funkcję jego

dziekana, a rok później prodziekana. Doczekał się też satysfakcji osobistej, gdy w roku akademickim 1921/22 powierzono mu funkcję Rektora Uniwersytetu Lwowskiego im. Jana Kazimierza (40). Pod jego kierunkiem w latach 1898–1818 w Klinice Okulistycznej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego przeprowadzono trzy habilitacje: dr. Adama Szulislawskiego (1865–1911), dr. Adama Bednarskiego (1869–1941) oraz dr. Wiktora Reisa (1875–1944). Wiktora Reisa Niemcy rozstrzelili podczas II wojny światowej. Zespół lwowski uzupełniali także cenieni praktycy, między innymi Oswald Zion, Alfred Burzyński oraz Albin Musiał. W działalności lwowskich okulistów ciekawym wątkiem była historia medycyny, zgodnie z panującą w owym czasie tendencją postrzegania lekarza jako *vir doctus – człowiek wyuczony wszechstronnie* (Władysław Szumowski) (5, 35, 41–44). Istotnym elementem społecznej aktywności Macheka i jego zespołu było uczestniczenie w procesach integrowania i aktywizowania środowisk polskich lekarzy. Podejmowane w owym czasie działania należy rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: społecznej i ideologicznej, a także w kontekście politycznym.

Na ziemiach polskich lekarze byli pierwszą grupą zawodową, która od 1869 roku systematycznie organizowała ogólnopolskie zjazdy (45). Łączyło się to z wieloma działaniami podejmowanymi w celu stworzenia standardów opieki społecznej zarówno dla lekarzy, jak i ich rodzin. Machek też angażował się w akcje niesienia pomocy wdowom po zmarłych kolegach lekarzach i ich dzieciom, istniał nawet fundusz jego imienia (46). Przyczynił się on także znacząco do aktywizowania i integrowania środowiska polskich okulistów, początkowo wspierał organizowanie osobnych sekcji okulistycznych podczas ogólnopolskich zjazdów lekarzy i przyrodników. Przewodniczył obradom sekcji okulistycznych na zjazdach VII i X, które odbyły się we Lwowie w 1894 roku i 1907 roku. Wspierał zainicjowane przez Bolesława Wicherkiewicza działania na rzecz stworzenia Polskiego Towarzystwa Okulistycznego (39). Ten temat podjęto na X Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich w 1907 roku we Lwowie (37). Statut mieli opracować Bolesław Wicherkiewicz, Adam Bednarski i Zygmunt Kramsztyk. Pomimo zaawansowanych działań, z przyczyn nie do końca jasnych, Polskie Towarzystwo Okulistyczne zostało powołane dopiero w 1922 roku na mocy uchwały podjętej przez uczestników I Zjazdu Okulistów Polskich w grudniu 1921 roku (45). Machek zainicjował również tworzenie klinicznej biblioteki prac z zakresu okulistyki. Lekarze akademicy podjęli niełatwe zadanie stworzenia jednolitej polskojęzycznej nomenklatury medycznej i opracowania polskich podręczników. Realizacji tego celu służyło powołanie specjalistycznych polskich czasopism lekarskich, często finansowanych przez samych lekarzy. Emanuel Machek współtworzył „Polskie czasopismo nauk biologicznych i lekarskich” oraz „Lwowski Tygodnik Lekarski”. Warto dodać, że „łączeniu sił okulistycznych” sprzyjało istotne wydarzenie – w 1899 roku stworzono czasopismo medyczne pt. „Postęp Okulistyczny”. Finansował je z własnych środków Bolesław Wicherkiewicz, a w każdym wydaniu podawano listę wszystkich polskich okulistów.

Na przełomie wieków XIX i XX ciesząca się dużą autonomią Galicja stała się centrum polskiego życia narodowo-kulturalnego. Pod rządami Habsburgów od 1867 roku powstały polskie towarzystwa naukowe i Akademia Umiejętności, rozwijała

się nauka polska. Nie dziwi zatem, że organizowanie zjazdów lekarzy i przyrodników przypadło ośrodkom krakowskiemu i lwowskiemu, w tych działaniach wspierały je władze krajowe i miejskie. Dziś historycy zwracają uwagę na szczególną rolę ideologiczno-polityczną tych spotkań, podkreślają również znaczenie całokształtu działań środowisk lekarskich w tworzeniu ponadzaborowych więzi i – zwłaszcza – w reprezentowaniu „Polski” na arenie międzynarodowej (1, 45). Nieprzypadkowo zjazdowi towarzyszyła oprawa krajoznawcza i kulturalna. To właśnie na okoliczność VIII zjazdu lekarz Józef Wiczkowski napisał obszerny przewodnik po Lwowie (30). Odmienne przedstawiała się sytuacja w zaborach rosyjskim i pruskim, tam wszelkie inicjatywy lekarzy polskich napotykały opór władzy. Wprawdzie w 1884 roku w Poznaniu udało się zorganizować ogólnopolski zjazd, lecz kolejny, zaplanowany na sierpień 1894 roku, nie doszedł do skutku (45). Miesiąc przed rozpoczęciem obrad został odwołany przez władze niemieckie. Swą decyzję uzasadniały one koniecznością przeciwdziałania manifestacjom słowiańskim, których inicjatorami mieli być m.in. czescy naukowcy znajdujący się na liście uczestników (47). Odmowa ze strony władz stała się dla części prasy niemieckiej okazją do nagonki antypolskiej i antysłowiańskiej (45, 47). Wydarzenie to wywołało ogromne oburzenie galicyjskich środowisk uniwersyteckich. W celu nagłośnienia sprawy wystosowano protest, który podpisało kilkudziesięciu uczonych, m.in. Emanuel Machek pełniący w tych czasach funkcję prezesa Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich (47). Choć manifest uczonych pozostał bez echa, warto podkreślić, że był to czas inspiracji polskich elit intelektualnych ideami neoslawizmu, które były podsycane słabnącą pozycją Rosji oraz wzrostem potęgi i ekspansywności Niemiec i wzywały do odrodzenia współpracy narodów słowiańskich, zwłaszcza polskiego i czeskiego, na nowych demokratycznych zasadach (48). Na czele zwolenników tego ruchu stanął Bolesław Wicherkiwicz, aktywnie działający na rzecz tworzenia polskiego komitetu narodowego na ogólnoeuropejskich zjazdach medyków (45).

Emanuel Machek – nauczyciel Bolesława Długoszowskiego

Z perspektywy czasu i w świetle dokonań Macheka można twierdzić, że był on aktywnym działaczem społecznym, znakomitym i charyzmatycznym organizatorem pracy szpitala i kliniki oraz sprawnym operatorem. Bezspornie był pełnym twórczej inicjatywy człowiekiem czynu, świetnym pedagogiem i mówcą. Jego szacunek i zamiłowanie do języka polskiego wyrażały oddanie dla ojczyzny. Dwa polskie uniwersytety zabiegały o to, aby w swych szeregach mieć uczonych, którzy nie tylko prowadzili działalność naukową i dydaktyczną, lecz również krzewili ideę edukacji patriotycznej kształtującą dumę z tego, że jest się Polakiem. Cała ówczesna kultura Uniwersytetu została podporządkowana służeniu nauce ojczystej. Takie wartości reprezentowali również inni profesorowie współtworzący Wydział Lekarski: Henryk Kadyi, Ludwik Rydygier, Antoni Gluźniński, Jan Prus, Antoni Noga Mars, Andrzej Obrzut, Adolf Beck, Włodzimierz Łukasiewicz, Władysław Szymonowicz, Stanisław Bądryński oraz Józef Wiczkowski (28). W gronie pierwszych studentów Wydziału Lekarskiego znalazł się Bolesław Długoszowski, jedna z najbarwniejszych postaci II Rzeczypospolitej.

Bolesław Długoszowski (ryc. 6.) pochodził z inteligentkiej rodziny ziemiańskiej. Urodził się i wychowywał w majątku ro-

dziwym we wsi Bobowa na ziemi sądeckiej. W jego domu kultywowane były tradycje patriotyczne i obywatelskie oraz apoteoza walki o niepodległość. Dziadek – Wincenty Wieniawa Długoszowski – był niegdyś rotmistrzem 3. pułku ułanów w powstaniu listopadowym. Bolesław Wieniawa Długoszowski senior walczył w powstaniu styczniowym jako ochotnik pod dowództwem Dionizego Czachowskiego na ziemi sandomierskiej. Opowieści o utarczkach w bitwie pod Osieckiem, o potyczkach z Rosjanami w Kieleckiem kształtowały wyobraźnię młodego chłopca. Kształtowały również jego patriotyzm, rozumiany jako głębokie oddanie zniewolonej ojczyźnie, i obowiązek walki o jej dobro, nawet jeżeli tą walką miałyby być służba narodowi poprzez pracę. Niemalże znaczenie w ówczesnej edukacji patriotycznej polskich dzieci miała literatura, a w przypadku Wieniawy zwłaszcza powieści historyczne Henryka Sienkiewicza zawierające sugestywny wykład idei pracy organicznej (49). Pod wpływem literatury kształtowało się w powszechnej świadomości przeświadczenie o konieczności przekształcenia życia społecznego. Warto tu zaznaczyć, że w owym czasie zawód publicysty i literata nabrał szczególnego znaczenia. Doniosłość literackiego przekazu dostrzegał również młody Bolesław Wieniawa Długoszowski, który jako student medycyny z umiłowaniem towarzyszył lwowskiej bohemie artystycznej, a zawód literata wymieniał jako ważny element własnej tożsamości (50). Studium artystycznym sprzeciwiał się jednak jego ojciec, sam, absolwent Politechniki Lwowskiej, znał wartość posiadania praktycznego zawodu, zwłaszcza w dobie kryzysu, który zmuszał dawnych właścicieli ziemskich do zmiany stylu życia (10).



Ryc. 6. Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1882–1942). Fotografia pochodzi z okresu I wojny światowej (Centralne Archiwum Wojskowe).

Fig. 6. Bolesław Wieniawa-Długoszowski (1882–1942). The photograph from the 1st World War (Central Military Archives).

Długoszowski od początku dbali o zapewnienie dzieciom jak najlepszej edukacji. Kształcili się one w gimnazjach we Lwowie. Bolesław Długoszowski był jednak niepokornym i niezwykle żywym uczniem, nudziła go nauka greki, łaciny, algebry, z tego powodu często zmieniał szkoły. We Lwowie szkół było wiele, i prywatnych, i publicznych (40). Nie odpowiadała mu również nauka w Zakładzie Naukowo-Wychowawczym Ojców Jezuitów

w Chyrowie, uciekł stamtąd, ponieważ nie mógł znieść szkolnej atmosfery (30). Świadcstwo dojrzałości uzyskał eksternistycznie 21 czerwca 1900 roku w Nowym Sączu w CK Gimnazjum Wyższym im. Jana Długosza (51). Z uwagi na rozległe zainteresowania młodzieńca, zwłaszcza literackie, decyzja o podjęciu studiów medycznych nie była łatwa. Niemały wpływ na podejmowane wówczas wybory mogło mieć wydarzenie żywo dyskusyjne przez mieszkańców Galicji. We wrześniu 1894 roku odbyły się uroczystości otwarcia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego, ostatecznie ukonstytuował się on w 1899 roku.

Środowisko lwowskie wspierało ponad dwudziestoletnie starania przedstawicieli miejscowego Uniwersytetu o utworzenie na nim Wydziału Lekarskiego (20). Przeszkodą w realizacji tego przedsięwzięcia była naukowa polityka inwestycyjna Austrii. Lwów dysponował odpowiednim zapleczem oraz kadrą pedagogiczną lekarzy pracujących m.in. w Szpitalu Powszechnym Krajowym. W obrębie monarchii habsburskiej jednak szczególnie popierano uniwersytety niemieckojęzyczne. Uczelnie w Wiedniu, Grazu, Pradze, Innsbrucku oraz Czerniowcach były zawsze lepiej dofinansowane niż galicyjskie (20). Nie dziwni zatem, że dla mieszkańców Galicji, zwłaszcza Wschodniej, stworzenie Wydziału Lekarskiego było doniosłym wydarzeniem nie tylko z przyczyn praktycznych, od tej pory Uniwersytet Lwowski, druga polska uczelnia, stał się pełnym czterowydziałowym uniwersytetem (52). W dobie szczególnego celebrowania tradycji kultury narodowej wzniesienie go do rangi nowoczesnej uczelni europejskiej było nobilitacją dla Lwowa, miasta, w którym z powodu braku większego przemysłu życie koncentrowało się wokół kultury i nauki. Co więcej Lwów, stolica i siedziba rządu krajowego oraz namiestnictwa, mógł teraz w całej okazałości pełnić rolę „polskiego Piemontu”. Ku zadowoleniu rodziców Bolesław Długoszowski ukończył studia medyczne we Lwowie.

Wydział Lekarski organizowano od 1894 roku, przybywało nowych instytutów i katedr, nominowano kolejnych profesorów i docentów. W 1898 roku w skład grona nauczycielskiego Wydziału Lekarskiego wchodziło 11 profesorów zwyczajnych, jeden profesor nadzwyczajny, siedmiu docentów prywatnych i jeden suplent (32). W 1900 roku, dwa lata po uroczystym otwarciu kliniki okulistycznej, studia medyczne podjął Bolesław Długoszowski, był jednym spośród 133 słuchaczy (32). Przez dwa pierwsze lata studiów uczęszczał na ćwiczenia i wykłady z przedmiotów ogólnych w zakresie nauk przyrodniczych, które odbywały się na wydziale filozoficznym i/lub lekarskim. W marcu 1903 roku zdał pierwsze egzaminy ścisłe (rygorozy), przez kolejne trzy lata studiował już przedmioty lekarskie, w tym okulistykę (12, 51). Uczęszczał na wykłady profesora Macheka oraz uczestniczył w ćwiczeniach praktycznych prowadzonych przez ówczesnego asystenta kliniki Alfreda Burzyńskiego. Warto podkreślić, że system szkolenia umożliwiał studentom udział w codziennej praktyce klinicznej w charakterze tzw. elewa (12). Student miał również prawo doboru przedmiotów i wykładów, a za udział w nich uiszczal stosowne czesne (12). Wykładowcy dbali więc o atrakcyjność wykładów i zajęć praktycznych. W listopadzie 1905 roku ukończywszy X semestr, Bolesław Długoszowski zdał kolejne egzaminy. Trzeci egzamin zdał w marcu 1906 roku (51). Zdawał wówczas m.in. egzamin z okulistyki – najpierw praktycznie, przy łóżku chorego, następnie ustnie przed komisją egzaminacyjną: przewodniczącym, egzaminatorem

z przedmiotu (był nim profesor Machek), komisarzem rządowym i dziekanem lub prodziekanem (12, 51). Warto przypomnieć, że w roku, w którym zdawał końcowy egzamin, 3. rygorozum, profesor Machek pełnił funkcję dziekana. Długoszowski był zdolnym i pilnym studentem, składał 18 egzaminów, 12 z nich zdał z wyróżnieniem (51). W marcu 1906 roku otrzymał tytuł doktora wszech nauk lekarskich. Był jednym spośród 54 zdających egzaminy ścisłe, 19 osób z tej grupy uzyskało promocje doktorskie (31). Na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1898–1910 promowano 188 osób, Długoszowski znalazł się w tej grupie (31). Większość młodzieży uczącej się na Uniwersytecie była narodowości polskiej i pochodziła z Galicji (12). Do 1918 roku Wydział Lekarski nie cieszył się jednak zbyt dużą popularnością, taką jak np. Wydział Prawa i Umiejętności Politycznych, na którym liczba słuchaczy przekraczała dwa tysiące (31, 32). Wiele osób rezygnowało z ukończenia studiów na Wydziale Lekarskim, ponieważ były trudne, a szanse na uzyskanie pracy w wyuczonym zawodzie nikłe z powodu dużego bezrobocia (9, 53). Bolesław Długoszowski nie musiał się martwić o przyszłość. Młodzieży wywodzącej się z rodzin ziemiańsko-szlacheckich łatwiej było studiować niż innym grupom społecznym. (10). W przyszłości często wybierali oni karierę naukową.

Chociaż studia nie należały do łatwych, obowiązki związane z nauką nie pochłaniały Bolesława Długoszowskiego bez reszty, znajdował czas na inne zainteresowania, zwłaszcza na uczestniczenie w życiu lwowskiej cyganerii. W tym czasie zetknął się z wybitnymi ludźmi – Stanisławem Przybyszewskim i Kornelem Makuszyńskim (50). Pod ich wpływem stopniowo odkrywał drzemiący w sobie talent satyryczno-literacki i fascynował się sztuką. Według biografów w marcu 1906 roku rozpoczął naukę okulistyki pod kierunkiem profesora Emanuela Macheka i jego asystenta doktora Alfreda Burzyńskiego. W źródłach uniwersyteckich nie znajdujemy informacji o tym, czy doktor Bolesław Długoszowski po ukończeniu studiów pracował w Klinice Okulistycznej (30, 31). Najprawdopodobniej uczestniczył on w kursach dla specjalizujących się lekarzy, które w latach 1899–1907 organizowano czterokrotnie (30).

W roku 1906 roku Bolesław Długoszowski poślubił Stefanię Calvas, artystkę marzącą o karierze śpiewaczki operowej. Trudno jednoznacznie przesądzić, jakie przyczyny leżały u podstaw procesu odchodzenia Długoszowskiego od zawodu lekarza. W 1906 roku wyjechał do Berlina, aby studiować na Akademii Sztuk Pięknych. Po roku przeniósł się do Paryża, gdzie – jak podaje Jacek Majchrowski – miał powrócić do idei dalszego kształcenia się w okulistyce (50). Według biografy nawiązał on wówczas kontakty z operacyjnym ośrodkiem okulistycznym stworzonym przez zmarłego w 1907 roku Ksawerego Gałęzowskiego (50). Bardziej niż praktyka medyczna pochłaniały go jednak życie towarzyskie i praca literacka. Po 1912 roku Bolesław Długoszowski ostatecznie, z własnego wyboru, rozstał się z medycyną. W 1916 roku wrócił jeszcze do medycyny – został przymusowo wcielony do armii austriackiej i skierowany do pracy w szpitalu (49).

Zakończenie

Na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie znajduje się grób Emanuela Emeryka Macheka, człowieka, który poświęcił swe

życie pasji tworzenia kliniki i służeniu ludziom dotkniętym jaglicą i doświadczającym niebezpieczeństwa pracy na kolei oraz ofiarom wojny. Machek nazywał siebie „łącznikiem między pokoleniami” i to nie tylko dlatego, że przyszło mu żyć w czasach przełomowych dla okulistyki. Pracował do końca swojego życia. Zmarł w 1930 roku w wyniku obrażeń doznanych w wypadku komunikacyjnym, miał 78 lat.

Teoria i zastosowanie – mówił podczas przemowy rektorskiej w 1922 roku – *stanowią życie nauki i są też nierozdzielne tak jak wdech i wydech, jak bicie serca i życie. Właśnie naukowy kierunek u zawodowców sprawia, że z pomiędzy nich wychodzą poważni uczeni. W naukę potrzeba włożyć całe serce i wszystkie zapały, umiłować ją i oddawać się jej bez podziału. Nauka człowieka podnosi, zaprzyjaźnia z tym co w niej dobre, piękne i wielkie. Komu nauka jest rozumną towarzyszką, u tego świeci w duszy łagodnym, nie gasnącym nigdy światłem, które daje i najfraszliwszemu życiu pewien urok i spokój.* (40)

Piśmiennictwo:

1. Iłowiecki M: *Dzieje nauki polskiej*. Interpress, Warszawa 1981, 192–197.
2. Jedlicki J: *O narodowości kultury*, w: *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie XIX wieku*. (red.) J. Maciejewski, IBL Wydawnictwo, Warszawa 1999, 7–11.
3. Bednarski A: *Doktor Emanuel Machek*. Polska Gaz. Lek., 1930; 42: 789–790.
4. Brzozowski M: *Emanuel, Emeryk Machek*. Polski Słownik Biograficzny, Ossolineum, 1989, t. IV, 630–631.
5. Małanowski WH: *Rys dziejów okulistyki w Polsce*. TNW, Warszawa 1949, 49–50.
6. Reis W: *Prof. Dr Emanuel Machek. Wspomnienie pośmiertne*. Klinika Oczna 1930; 3(4): 129–140.
7. Szerejko P: *Machek Emanuel Emeryk*. Słownik lekarzy polskich XIX wieku, Semper, Warszawa 1995, t. III, 284–286.
8. Wojtkiewicz-Rok W: *E. Machek – jego rola w zwalczaniu jaglicy na ziemiach Małopolski Wschodniej*. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny, 1988, (51) 2, s. 163–170.
9. Micińska M: *Inteligencja na rozdrożach 1854–1918*. Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2008, 13–25.
10. *Spółczesność polskie od X do XX wieku*. (red.) I. Ilnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, 543–548.
11. Lyons AS, Petrucelli RJ: *Ilustrowana historia medycyny*. Przekł. M. Stopa, Wydawnictwo Penta, Warszawa 1996, 538–339, 547–550.
12. Wojtkiewicz-Rok W: *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894-1918*. Historia XCVI, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, 15–19, 120–135.
13. Sienkowski E: *Chirurgia w XIX i XX wieku; T. Marcinkowski, Medycyna społeczna XIX-XX wieku [w:] Historia medycyny*. (red.) T. Brzeziński, PZWL, Warszawa 1981, 441–443, 467–474.
14. Gajda Z: *Wprowadzenie do historii medycyny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011, 372–383.
15. Machek E: *Wpływ nowszych środków badania na rozwój dzisiejszej okulistyki*. Przegląd Lekarski 1899; 10 i 11: 127–128, 142–143.
16. von Arlt CF: *Meine Erlebnisse*. Verlag von J. F. Bergmann, Wiesbaden 1887.
17. Machek E: *Listy z Wiednia*. Przegląd Lekarski 1877 (2, 8, 13, 19, 24, 32, 39, 46, 52): 20–21; 93–95; 226–227; 293–294; 398–399; 477–478, 542–543; 221, 269, 318, 381, 609–611.
18. Ibidem: *Listy z Wiednia. O sprawach lekarskich wiedeńskich*. Przegląd Lekarski 1878; (15, 17, 25, 27): 196–197, 221–222, 318–319, 381–382.
19. *Dzienniki Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich*. 1881, Nr 1; 1881; 9; 1884, Nr 1: 10.
20. *Historia nauki polskiej*. (red.) B. Suchodolski, t. IV, cz. II, 1863–1918, Ossolineum 1987, 7–45, 144–145, 240–250.
21. *Zjazd okulistów w Heidelbergu*. Przegląd Lekarski 1881, nr: 42, 43; 556–567, 573–575.
22. *O zmianach wziernikowych w oczach królików w przypadkach ogólnego zakażenia wąglikowego*. Prezentacja na sekcji wewnętrznej III Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich. Przegląd Lekarski 1882; 3, 5: 29–30, 55–56.
23. *Ogólny pogląd na nowsze teorie jaskry*. Przegląd Lekarski 1883; 8, 9, 10: 90–93, 101–102, 113–114.
24. *Docent prywatny*. Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna, Wydawnictwo Gutenberga, t. 4, Kraków 1930.
25. *Sprawozdanie statystyczne z ruchu chorych kliniki okulistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego za lata 1877–1882 i wykonanych w tym czasie operacji*. Przegląd Lekarski 1884; 22, 24–28, 30, 40, 50, 51: 289–290, 317–318, 335–336, 349–350, 409–410, 422–423, 435–436, 541–542, 557–558, 569–570.
26. *O wrodzonych zaćmieniach rogówki i o wrodzonych zбочzeniach soczewki pod względem jej położenia (Ectopia lentis)*. Dziennik Szóstego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników, red. K. Grabowski, nr 1, Kraków 1891, 5.
27. *Sprawozdanie z ruchu chorych oddziału okulistyki krajowego szpitala powszechnego we Lwowie za rok 1892, i z wykonanych w tym czasie operacji*. Przegląd Lekarski 1893; 22: 290.
28. Emeryk E: *Uniwersytetowi Lwowskiemu w 250 rocznicę założenia*. Gazeta Lekarska 1912; 21: 560–561.
29. Kady H: *Rys dziejów wydziału lekarskiego we Lwowie*. Nowiny Lekarskie 1906; 7: 321–329.
30. Wiczowski J: *Lwów. Jego rozwój i stan kulturalny oraz przewodnik po mieście*. Lwów 1907; 237, 284–285, 233–238, 291–292.
31. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*. T. 2 (1898/99–1909/10), oprac. W. Hahn, Lwów 1912; 14–15, 173–174, 350, 381–384, –668.
32. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*. T. 1 (1894/95–1897/98), Lwów 1899, 1–17.
33. *Wpływ nowszych środków badania na rozwój dzisiejszej okulistyki*. Przegląd Lekarski 1899; 10 i 11: 127–128, 142–143.
34. Machek E: *Statystyka jaglicy w Galicji*. I W. Ks. Krakowskim, według dat urzędowych, [w:] Pamiętnik VII Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich, Lwów 1895, 349–351.
35. Ibidem: *Okulistyka we Lwowie w latach 1772 do 1927*. Polska Gazeta Lekarska 1928; 17: 316–318.
36. Naróg F: *Organizacja walki z jaglicą w Polsce*. Polska Gazeta Lekarska 1928; 18: 332–333.
37. Machek E: *Plastyka wolnego brzegu powiekowego. Zabieg operacyjny przeciwko wrostowi rzęs*. Przegląd Lekarski 1897 (numer niedostępny); (Ein neues Verfahren zur Transplantation des Clienbodens. Plastik des Lidrandes, „Zentralblatt für praktische Augenheilkunde, t. XXI, 1897; 39–47).

38. Ibidem: *O uszkodzeniach narządu wzrokowego wobec ustawy o ubezpieczeniu robotników od wypadków*. Lwowski Tygodnik Lekarski 1908; 49, 50: 619, 634.
39. Ibidem: *O uszkodzeniu narządu wzrokowego, powstałych poza linią bojową z wybuchu odnalezionnej amunicji*. Polska Gazeta Lekarska 1922; 23: 463–465 (streszczenie w: Sprawozdanie z posiedzeń naukowych w sekcjach X Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie, red. W. Sieradzki, Lwów 1907/08, s. 203–204).
40. Ibidem: *Mowa inauguracyjna wygłoszona na otwarcie roku akademickiego*. Lwów 1921, 1–16.
41. Szumowski W: *Historia medycyny filozoficzne ujęcie*. „Sanmedia”, Warszawa 1994, 4–5.
42. Grzybowski A, Paluch M, Kazało T: *Adam Bednarski (1869–1941) – profesor okulistyki we Lwowie*. Klin Oczna. 2013; 115 (2): 163–166.
43. Machek E: *O lekarzach w Babilonii i o czynności ich wchodzącej w zakres okulistyki*. Przegląd Lekarski 1905; 3, 4, 5: 27–28, 56–57, 42–43.
44. Ibidem: *Wiadomości o zabiegach leczniczych weterynarzy w starożytności*. Przegląd weterynaryjny 1905.
45. Cabaj J: *Walczyć nauką za sprawę Ojczyzny. Zjazdy pondzabrowe polskich środowisk naukowych i zawodowych jako czynnik integracji narodowej (1869–1914)*. Siedlce 2007; 35-36, 113–131, 203–204, 213–224.
46. Ciechanowski S: *Pięćdziesięciolecie Towarzystw lekarskich w Galicyi*. Przegląd Lekarski 1 XII 1917 r., Rok. LVI, 392–394.
47. Mastysłńska M: *Historia niedoszłego Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Poznaniu w 1898 roku, jako przyczynek do dziejów walki z kulturą polską w b. zaborze pruskim*. Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Medycznych, 1934, T. XIV, z. 12, s. 162–178.
48. Kizwalter T: *Kryzys popowstaniowy, Polska na przestrzeni wieków*. PWN, Warszawa 1995, s. 468–469.
49. Długoszowski-Wieniawa B: *Wymarsz i inne wspomnienia*. Warszawa 1992, s. 17, s. 28-30. *Akta Bolesława Wieniawy Długoszowskiego*. Centralne Archiwum Wojskowe, t. 53, 4385.
50. Majchrowski JM: *Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa Długoszowski. Zarys biografii*. Ossolineum 1990, s. 32.
51. Harasimiuk KA: *Dzieje Instytutu Geograficznego w Uniwersytecie Lwowskim w latach 1883–1939*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków 2012, 7–24.
52. Wybieralski A: *Stan materialny lekarzy w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*. Archiwum Historii Medycyny 1967, XXX, 445–445.

Praca wpłynęła do Redakcji 04.12.2014 r. (1499)
Zakwalifikowano do druku 02.02.2015 r.

Adres do korespondencji (Reprint requests to):

dr hab. n. med. Andrzej Grzybowski, prof. nadzw. UWM
Oddział Okulistyczny Wielospecjalistycznego Szpitala
Miejskiego w Poznaniu
ul. Szwajcarska 3
61-285 Poznań
e-mail: ae.grzybowski@gmail.com

**Redakcja kwartalnika medycznego OKULISTYKA
i czasopisma KONTAKTOLOGIA
i OPTYKA OKULISTYCZNA**

e-mail: ored@okulistyka.com.pl